

МЕХАНІЗМ НЕЗАКОННИХ ЗАВОЛОДІНЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ ТА ЇХ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ

Ракович М. М.

У статті досліджується механізм незаконного заволодіння транспортним засобом. Автором визначено й охарактеризовано ключові його елементи: 1) транспортний засіб як специфічний предмет посягання; 2) місце, час та обстановку вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом; 3) спосіб незаконного заволодіння; 4) особу правопорушника.

У процесі дослідження предмета посягання автор доводить важливість як кримінально-правового, так і криміналістичного аспектів незаконного заволодіння транспортним засобом. Кримінально-правовий аспект прямо пов'язаний із питаннями кваліфікації, а криміналістичний - з особливостями соціально-психологічного портрета особи правопорушника. Досліджується слідча та судова практика кримінальних проваджень щодо незаконного заволодіння транспортним засобом. Зроблено висновок, що неправильне використання поняття транспортного засобу призводить до можливої неправильної кваліфікації, що своєю чергою призводить до подальшої перекваліфікації та навіть перегляду судових рішень.

Зазначено, що криміналістичний аспект полягає в наявності закономірних зв'язків між його характеристиками та особливостями соціально-психологічного портрета кримінального правопорушника. Такі зв'язки дають змогу слідчому визначити соціальні групи, у яких необхідно шукати зловмисника, а також спрогнозувати його поведінку після незаконного заволодіння транспортним засобом (продаж, користування ним, розборка на запчастини).

Автором наведена класифікація можливих місць незаконного заволодіння транспортним засобом. Констатовано, що якщо місце не охороняється та не перебуває під цілеспрямованим наглядом (спостереженням), то заволодіння транспортним засобом відбувається, як правило, у світлий час доби. Якщо ж це місце перебуває під спостереженням, зловмисники вибирають зазвичай темний час доби.

Проведений аналіз слідчо-судової практики дає змогу встановити та охарактеризувати основні способи вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом, а також типові особистісні риси особи правопорушника.

Встановлено, що елементи механізму незаконних

заволодінь транспортними засобами перебувають у закономірному зв'язку та утворюють важливу інформаційну базу для висування версій і визначення необхідних для їх перевірки слідчо-розшукових дій у кожному конкретному кримінальному провадженні.

Ключові слова: механізм незаконного заволодіння транспортним засобом, транспортний засіб, місце, час та обстановка вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом, спосіб незаконного заволодіння, особа правопорушника.

Rakovych M. M. The mechanism of illegal possession of vehicles and their pre-judicial investigation

The article examines the mechanism of illegal possession of a vehicle. The author defined and characterized its key elements: 1) the vehicle as a specific object of encroachment; 2) the place, time and circumstances of committing the illegal possession of a vehicle; 3) method of illegal acquisition; 4) the identity of the offender.

In the process of researching the subject of encroachment, the author proves the importance of both criminal law and forensic aspects of illegal possession of a vehicle. The criminal-legal aspect is directly related to qualification issues, and the forensic aspect is directly related to the features of the socio-psychological portrait of the offender. Investigative and judicial practice of criminal proceedings regarding illegal possession of a vehicle is being studied. It was concluded that incorrect use of the concept of vehicle leads to possible incorrect qualification, which in turn leads to further requalification and even revision of court decisions.

It is noted that the forensic aspect consists in the presence of natural connections between its characteristics and the features of the socio-psychological portrait of a criminal offender. Such connections allow the investigator to identify social groups in which to look for the perpetrator, as well as to predict his behavior after the illegal possession of the vehicle (sale, use, disassembly for spare parts).

The author provides a classification of possible places of illegal possession of a vehicle. It was established that if the place is not guarded and is not under purposeful supervision (observation), then taking possession of the vehicle usually takes place during daylight hours. If this place is under observation, criminals usually choose the dark time of day.

The conducted analysis of investigative and judicial practice makes it possible to establish and characterize the main methods of committing illegal possession of a vehicle, as well as typical personal traits of an offender.

It has been established that the elements of the mechanism of illegal possession of vehicles are in a natural relationship and form an important information base for putting forward versions and determining the investigative actions necessary for their verification in each specific criminal proceeding.

Key words: *mechanism of illegal possession of a vehicle, vehicle, place, time and circumstances of committing illegal possession of a vehicle, method of illegal possession, person of the offender.*

Постановка проблеми та її актуальність.

Досудове розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, які регулюються ст. 289 Кримінального кодексу України (далі - КК України), останніми роками стикається з низкою проблемних питань. Ці питання зумовлені насамперед особливостями окремих елементів механізму вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Науково-теоретичне підґрунтя роботи становили праці М.Й. Коржанського [1], В.А. Мисливого [2], О.О. Дудорова [3], О.Л. Христова [4], Ю.Ф. Іванова [5], С.Є. Петрова [6] та інших правознавців, що мали істотне значення для кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь і побудови методики їх розслідування. Водночас не досить дослідженими є всі елементи механізму незаконних заволодінь транспортними засобами в їх взаємозв'язку. Видається, що саме аналіз цих ключових елементів механізму утворює основу для формування методичних рекомендацій для досудового розслідування зазначених правопорушень. Це й становить мету представленої статті.

Виклад основного матеріалу. Характеристика механізму незаконних заволодінь транспортними засобами є визначальною для кваліфікації цього кримінального правопорушення під час внесення відомостей у Єдиний реєстр досудових розслідувань та визначення обставин, які підлягають встановленню (доказуванню), і необхідних для цього слідчих (розшукових) дій. Проблемність у цих питаннях зумовлена, зокрема, тим, що незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України) є досить близьким до крадіжки (ст. 185 КК України), грабежу (ст. 186 КК України), розбою (ст. 187 КК України), шахрайства (ст. 190 КК України). Фактично незаконне заволодіння транспортним засобом є особливим видом злочину

проти власності, який законодавець розмістив у розділі XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» КК України. Очевидно, що підставою для цього став такий об'єкт власності, як транспортний засіб, якому було надано особливий правовий статус у зв'язку з його підвищеною небезпекою (відповідно до ч. 1 ст. 1187 Цивільного кодексу України використання транспортного засобу є джерелом підвищеної небезпеки для користувача та оточуючих, що тягне за собою певні правові наслідки).

Покарання за незаконне заволодіння транспортним засобом, як правило, є більш суворим порівняно з покараннями за злочини проти власності. Наприклад, вчинення крадіжки групою осіб за попередньою змовою карається арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк (ч. 2 ст. 185 КК України). Вчинення ж незаконного заволодіння транспортним засобом групою осіб за попередньою змовою карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років із конфіскацією майна або без такої (ч. 2 ст. 289 КК України). У зв'язку із цим типовою є ситуація, коли під час досудового розслідування та судового розгляду справи сторона захисту намагається довести необхідність перекваліфікації кримінального правопорушення із ч. 2 ст. 289 КК України на ч. 2 ст. 185 КК України [7]. При цьому можуть використовуватися певні неточності у процесуальних документах, допущені органом досудового розслідування.

У зв'язку з наведеним розглянемо ключові елементи механізму незаконних заволодінь транспортними засобами.

Транспортний засіб (далі - ТЗ) є специфічним предметом посягання, яким, відповідно до примітки до ст. 286 КК України, є всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби. Однак слідчо-судова практика свідчить про існування істотних проблем у визначенні того, чи є певний ТЗ предметом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України. Зокрема, це стосується мопедів (скутерів, моторолерів), які останнім часом набувають популярності у викрадачів і стосовно яких слідчо-судова практика є неоднозначною.

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне спочатку звернутися до п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлу-

атації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 р. № 14, де сказано, що у процесі розгляду кримінальних та адміністративних справ зазначених категорій суди мають враховувати положення правових норм, у яких визначено поняття «транспортні засоби», зокрема примітки до ст. 286 КК України, ч. 7 ст. 121 Кодексу України про адміністративні правопорушення, п. 1.10 Правил дорожнього руху, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306.

Ключовим при цьому є поняття «механічні транспортні засоби» (примітка до ст. 286 КК України), зміст якого розкривається в п. 1.10 Правил дорожнього руху. Відповідно до цієї норми механічний транспортний засіб - це транспортний засіб, що приводиться в рух за допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини й механізми, а також тролейбуси та транспортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт. Окрім того, надається визначення таких видів механічних транспортних засобів, як мопед і мотоцикл. Зокрема, мопед - це двоколісний транспортний засіб, що має двигун із робочим об'ємом до 50 см³ або електродвигун потужністю до 4 кВт. Мотоцикл - це двоколісний механічний транспортний засіб із боковим причепом або без нього, що має двигун із робочим об'ємом 50 см³ і більше. До мотоциклів прирівнюються моторолери, мотоколяски, триколісні та інші механічні транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг.

Таким чином, різноманітні мопеди, моторолери, скутери (двигун із робочим об'ємом до 50 см³ або електродвигун потужністю до 4 кВт) входять до предмета незаконного заволодіння транспортними засобами. При цьому не має значення, у якому стані перебуває цей транспортний засіб (справному чи несправному). Так, колегія суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України задовольнила касаційну скаргу прокурора на вирок місцевого та ухвалу апеляційного судів. Відповідно до вироку були засуджені дві особи: одна особа - за ч. 2 ст. 185 КК України (крадіжка) і за ч. 2 ст. 190 КК України (шахрайство), друга особа - за ч. 2 ст. 185 КК України (крадіжка). Органом досудового розслідування двоє чоловіків обвинувачувалися у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 289 КК України (незаконне заволодіння транспортним засобом), а саме в тому, що вони за попередньою змовою групою осіб незаконно заволоділи моторолером. Суд першої інстанції перек-

валіфікував дії вказаних осіб із ч. 2 ст. 289 на ч. 2 ст. 185 КК України, зазначивши, що стороною обвинувачення не проведено будь-яких експертиз, які об'єктивно давали би можливість визнати моторолер транспортним засобом, а також те, що на ньому не було вузлів на агрегати, щоб можна було використовувати його як транспортний засіб. Було підкреслено, що обвинувачені мали умисел не на заволодіння транспортним засобом, а на таємне викрадення запасних частин.

У касаційній скарзі прокурор зауважив, що суд безпідставно перекваліфікував дії осіб із ч. 2 ст. 289 КК України на ч. 2 ст. 185 КК України. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду України задовольнив касаційну скаргу прокурора та зазначив, що посилання суду на те, що моторолер не може бути визнано транспортним засобом за браком певних агрегатів, за допомогою яких можливе його використання, є безпідставними, оскільки тимчасова несправність або відсутність певних деталей на транспортному засобі свідчить лише про його технічний стан [8].

Окрім кримінально-правового аспекту, ТЗ має також криміналістичний аспект, який полягає в наявності закономірних зв'язків між його характеристиками та особливостями соціально-психологічного портрета кримінального правопорушника. Ці зв'язки дають змогу слідчому визначити соціальні групи, серед яких потрібно шукати зловмисника, а також його поведінку після незаконного заволодіння транспортним засобом (продаж ТЗ, користування ним, розбирання на запасні частини). Зокрема, ідеться про такі характеристики ТЗ, як його вид (вантажний чи легковий автомобіль, трактор, трамвай, тролейбус, мотоцикл, мопед тощо), його клас і вартість, наявність на ТЗ засобів захисту від несанкціонованого доступу та їх характеристика тощо. Наявність таких даних щодо ТЗ дає можливість на момент відкриття кримінального провадження попередньо висунути припущення щодо віку правопорушника, наявності в нього досвіду щодо оволодіння ТЗ (зокрема, злочинного), кількості злочинців та рівня їх кваліфікації (наприклад, у разі використання ними спеціального обладнання для проникнення в ТЗ) тощо.

У зв'язку з тією роллю, яку відіграють характеристики ТЗ в організації досудового розслідування, доцільним є виділення окремих вартісних (цінових) категорій ТЗ залежно від їх вартості (ціни). При цьому потрібно брати до уваги ціну нового ТЗ з урахуванням ступеня його амортизації за час експлуатації. Відправними можуть бути

вибрані поняття, що використані законодавцем для визначення розміру заподіяної шкоди (примітки до ст. ст. 145, 289 КК України):

1) ТЗ незначної цінової категорії, вартість яких не досягає 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (мопеди, моторолери, скутери, мотоцикли, а також моделі автомобілів, які значний час перебували в експлуатації та втратили значну частину своєї початкової вартості);

2) ТЗ значної цінової категорії, вартість яких коливається в межах від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (нові скутери й мотоцикли, а також моделі автомобілів, які втратили певну частину своєї початкової вартості);

3) ТЗ великої цінової категорії, вартість яких становить суму понад 250 і сягає 600 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (нові мотоцикли та «бюджетні» автомобілі, а також більш дорогі автомобілі, які були в експлуатації певний час і втратили частину своєї початкової вартості);

4) ТЗ особливо великої цінової категорії, вартість яких становить суму, яка в 600 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент незаконного заволодіння транспортним засобом (нові автомобілі, зокрема автомобілі класу «люкс», які певний час були в експлуатації) [9].

У зв'язку з наведеною класифікацією ТЗ необхідно зазначити, що злочинців приваблює не тільки (можливо, і не стільки) цінова категорія ТЗ, але й його доступність та попит на ринку. На думку страховиків України, імовірність викрадення автомобіля залежить від таких факторів, як наявність сигналізації і засобів запобігання викраденню, популярність машини та наявність потреби в її запчастинах, вік автомобіля, наявність системи блокування рульового колеса. З огляду на це визначено ТОП-10 марок автомобілів, які викрадають найчастіше: 1) Lada (VAZ); 2) ZAZ; 3) Toyota; 4) Mercedes; 5) Chevrolet; 6) Mitsubishi; 7) BMW; 8) Honda; 9) Lexus; 10) Land Rover [10].

Як бачимо, перше й друге місця посідають автомобілі невеликих цінових категорій, що пояснюється їх більшою доступністю для викрадачів, поширеністю в Україні та великим попитом на ринку. Навіть вік автомобіля не завжди зменшує ймовірність викрадення: моделі, що випускалися в 1990-х рр. або на початку 2000-х рр., користуються чималою популярністю на ринку через високу потребу в деталях. Як правило, більш дорогі ТЗ облаштовуються складними системами захисту (механічними, електронними), подолання

яких під час незаконного заволодіння потребує спеціальних знань і підготовки. Ці обставини враховуються під час складання соціально-психологічного портрета правопорушника та його співучасників, побудови версій та визначення необхідних для їх перевірки слідчо-розшукових дій.

Підсумовуючи розгляд поняття транспортного засобу як предмета кримінального правопорушення, передбаченого ст. 289 КК України, підкреслимо, що таким визнається будь-який ТЗ, який приводиться в рух за допомогою двигуна внутрішнього згоряння (незалежно від його об'єму) або електричного двигуна потужністю понад 3 кВт, незалежно від його технічного стану та справності. Для кримінально-правової кваліфікації має значення вартість ТЗ, яка визначається на момент вчинення кримінального правопорушення з урахуванням його амортизації. Для організації успішного розслідування важливою є інформація щодо характеристик ТЗ, які необхідно одержати відразу після надходження в орган досудового розслідування повідомлення про незаконне заволодіння ТЗ.

Місце, час та обстановка мають суттєве значення для розслідування незаконного заволодіння ТЗ, оскільки вони, з одного боку, закономірно пов'язані з ознаками злочинця, певним чином характеризують його, а з іншого - зумовлюють утворення характерних слідів цього кримінального правопорушення. За цими елементами механізму вчинення незаконні заволодіння ТЗ можна класифікувати так:

1) незаконне заволодіння ТЗ, який перебував на придомовій території (у містах власники на нічний час масово залишають автомобілі на стоянку біля свого житла - у дворах багатоквартирних будинків);

2) незаконне заволодіння ТЗ, який перебував на стоянці біля торговельного центру, підприємства, закладу, ресторану тощо (як правило, заволодіння ним відбувається у світлий час доби);

3) незаконне заволодіння ТЗ, який перебував у дворі чи гаражі приватного домоволодіння;

4) незаконне заволодіння ТЗ, який перебував на території автомобільної стоянки, що охороняється (власник користувався послугами певного підприємства);

5) незаконне заволодіння ТЗ, який перебував у гаражі гаражного кооперативу, територія якого охороняється.

Варто зазначити, що якщо ТЗ перебуває у приміщенні (гаражі) або в іншому сховищі (на тери-

торії стоянки, яка обладнана огорожею, навісом, іншими технічними засобами чи забезпечена охороною), то незаконне заволодіння ним потрібно кваліфікувати за ч. 2 ст. 289 КК України. Якщо ж правопорушник мав доступ у приміщення чи інше сховище у зв'язку зі своїм службовим станом або роботою (робітник, контролер, охоронець), то заволодіння ТЗ під час виконання ним своїх службових обов'язків не є кваліфікуючою обставиною за цією ознакою.

Час вчинення незаконного заволодіння ТЗ детермінується наявністю або відсутністю охорони місця його знаходження. Якщо це місце не охороняється та не перебуває під цілеспрямованим наглядом (спостереженням), заволодіння ТЗ відбувається, як правило, у світлий час доби. Якщо ж це місце перебуває під спостереженням, зловмисники вибирають зазвичай темний час доби.

Місце знаходження ТЗ та його обстановка значною мірою визначають також можливості утворення слідів цього кримінального правопорушення, які використовуються як джерела доказів. Насамперед джерелом доказової інформації на початковому етапі розслідування є очевидці події (зокрема й потерпілий), а також відеозаписи з камер спостереження. Якщо незаконне заволодіння ТЗ було пов'язане з подоланням зловмисником певних перешкод для отримання доступу до ТЗ (подолання паркану, відкривання чи злам замкаючого пристрою гаража, виїзних воріт тощо), можуть бути виявлені сліди трасологічного характеру (сліди рук, взуття, знарядь зламу), а також мікрочастинки одягу чи тіла (волосся, крові, нігтів тощо).

Способи незаконного заволодіння ТЗ є важливим елементом його механізму, що перебуває у взаємозв'язку з іншими його елементами. Встановлення способу заволодіння ТЗ у кожному конкретному випадку дає можливість цілеспрямовано «вийти» на підозрюваного та встановити різні обставини, що підлягають доказуванню. Тому відомості про типові способи вчинення цього кримінального правопорушення посідають вагоме місце у структурі криміналістичної характеристики незаконних заволодінь ТЗ та слугують інформаційною основою для висування версій у кожному окремому кримінальному провадженні.

Вивчення слідчо-судової практики та наукових досліджень надає підстави для виділення таких способів незаконного заволодіння ТЗ, які мають значення як для кримінально-правової кваліфікації події, так і для організації досудового роз-

слідування: а) таємне заволодіння ТЗ; б) відкрите заволодіння ТЗ, поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства; в) відкрите заволодіння ТЗ, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства; г) заволодіння ТЗ шляхом обману або зловживання довірою.

Таємне заволодіння ТЗ формально має ознаки крадіжки (ст. 185 КК України), однак повинне кваліфікуватися за ст. 289 КК України та може бути здійснене за допомогою таких дій:

- вилучення ТЗ з місця його знаходження без запуску двигуна шляхом його викочування (характерно для мопедів, моторолерів, скутерів, мотоциклів) або завантаження на інший транспортний засіб (наприклад, шляхом використанні евакуатора);

- вилучення ТЗ з місця його знаходження без запуску двигуна шляхом його буксирування за допомогою іншого транспортного засобу;

- вилучення ТЗ з місця його знаходження шляхом проникнення в салон (кабіну), запуску двигуна та від'їзду.

Таємне заволодіння ТЗ одним із зазначених способів зумовлює необхідність встановлення під час розслідування низки специфічних обставин (використаних знарядь, наявності співучасників та характеру їхніх дій тощо). Найбільшою складністю в цьому плані є останній спосіб, який застосовується для заволодіння автомобілями найвищої цінової категорії та передбачає використання різноманітних спеціальних приладів комп'ютерної техніки (для зчитування, копіювання й відтворення сигналу електронної сигналізації, для відключення додатково встановлених власником автомобіля засобів сигналізації та захисту).

Відкрите заволодіння ТЗ, поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, має формальні ознаки грабежу (ст. 186 КК України), однак повинне кваліфікуватися за ч. 2 ст. 289 КК України та може бути вчинене за допомогою таких дій:

- насильницького усунення від керування власника ТЗ шляхом його видалення із салону ТЗ під час стоянки чи руху;

- насильницького заволодіння ключами (можливо, і документами) від автомобіля (гаража) з подальшим заволодінням ТЗ.

Варто зазначити, що в разі виявлення ознак такого способу незаконного заволодіння ТЗ

встановленню (доказуванню) підлягає характер насильства чи погрози його застосування, що зумовлює необхідність проведення низки слідчо-розшукових дій (допитів, судово-медичної експертизи потерпілого, слідчого експерименту).

Відкрите заволодіння ТЗ, поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, має формальні ознаки розбою (ст. 187 КК України), однак повинне кваліфікуватися за ч. 3 ст. 289 КК України та може бути вчинене за допомогою тих самих дій, що вказані в попередньому способі. Ключовою відмінністю в цьому випадку є доказування характеру насильства, а саме його небезпечності для життя чи здоров'я потерпілого. Для цього потрібне своєчасне проведення судово-медичної експертизи потерпілого для визначення ступеня тяжкості заподіяних тілесних ушкоджень. У разі погрози застосування насильства до уваги береться реальність такої погрози в конкретній обстановці місця його вчинення. Зокрема, береться до уваги кількість нападників, їхні характерні особливості (фізичні дані, наявність судимості за насильницькі злочини тощо), наявність холодної чи вогнепальної зброї.

Заволодіння ТЗ шляхом обману або зловживання довірою має формальні ознаки шахрайства (ст. 190 КК України), проте повинне кваліфікуватися за ст. 289 КК України та може бути вчинене за допомогою таких дій зловмисника:

- отримання дозволу та можливості скористатися ТЗ (отримання ключів і свідоцтва про реєстрацію ТЗ) для певної поїздки через родинні або дружні стосунки з його власником із подальшим неповерненням ТЗ (його продажем, розбором на запчастини тощо);

- отримання контролю над ТЗ шляхом повідомлення його власнику про існування нібито крайньої необхідності (характерно для шахраїв, які видають себе за співробітників Державної служби України з надзвичайних ситуацій, правоохоронних органів, лікарів тощо) з подальшим неповерненням ТЗ.

У зв'язку із цим варто зазначити, що не визнається незаконним заволодіння ТЗ у стані крайньої необхідності, яка справді існувала (наприклад, щоб терміново доставити тяжко хвору людину до лікарні, приборкати стихійне лихо, усунути іншу небезпеку, яка загрожує людям, інтересам суспільства чи держави). Однак у таких випадках ТЗ повинен бути повернений відразу після усунення зазначених факторів.

Щодо суб'єктивної сторони цього кримінального правопорушення необхідно зазначити, що воно може вчинятися тільки з прямим умислом (особа розуміє, що протиправно заволодіває ТЗ, і бажає так діяти). При цьому мета й мотив не має принципового значення - заволодіння ТЗ може вчинятися з будь-якою метою: для його продажу як цілком, так і окремими агрегатами й частинами; для його привласнення; для доставки вантажу; щоб доїхати до певного місця; для прогулянки та отримання задоволення від управління автомобілем тощо.

У зв'язку із цим знову звернемося до справи про викрадення моторолера двома чоловіками, дії яких були перекваліфіковані судом першої інстанції із ч. 2 ст. 289 КК України (кваліфікація органу досудового розслідування) на ч. 2 ст. 185 КК України з посиленням на те, що обвинувачені мали умисел не на заволодіння транспортним засобом, а на таємне викрадення запасних частин до моторолера (апеляційний суд рішення суду першої інстанції залишив без змін, зазначивши, що обвинувачені не мали умислу на заволодіння саме транспортним засобом). Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду України за касаційною скаргою прокурора відмінив рішення судів першої та апеляційної інстанцій, зауваживши, що відсутність в осіб умислу на заволодіння саме транспортним засобом, про що зазначив в ухвалі апеляційний суд, кримінально-правову оцінку їх дій не змінює, оскільки для кваліфікації дій особи за ст. 289 КК України мета протиправного вилучення транспортного засобу в його власника чи користувача не має жодного значення. Отже, незаконне заволодіння транспортним засобом може бути вчинене таємно з метою викрадення будь-яких вузлів чи агрегатів шляхом як запуску двигуна, так і буксирування, завантажування на інший транспортний засіб тощо [8].

Суб'єкт (особа правопорушника) незаконного заволодіння транспортним засобом має певні особливості, що зумовлені саме предметом посягання, яким є ТЗ. Насамперед необхідно підкреслити, що суб'єктом цього кримінального правопорушення є особа, яка не має права на користування конкретним транспортним засобом, яким вона заволодіває. Щодо діяння, передбаченого ч. 1 ст. 289 КК України, відповідальність настає із 16-річного віку, а за діяння, передбачені ч. 2 та 3 ст. 289 КК України, - із 14-річного віку.

У судовій практиці суб'єктами цього кримінального правопорушення не визнаються такі особи:

- які є співвласниками або законними користувачами транспортного засобу;

- працівники підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, які без належного дозволу здійснили поїздки на ТЗ, що був закріплений за ними;

- службові особи, які були наділені повноваженнями щодо використання чи експлуатації ТЗ.

Для встановлення особи підозрюваного під час досудового розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом та вибору ефективної тактики проведення слідчо-розшукових дій за його участю важливим є врахування типових особистісних рис правопорушників цієї категорії. Як зазначалося, вони перебувають у закономірному зв'язку з певним видом ТЗ, який є предметом заволодіння, та його характеристиками. Із цим же пов'язані способи підготовки, вчинення й приховання цього кримінального правопорушення. З огляду на наведене можна виділити дві групи викрадачів, які тісно пов'язані із цінovими категоріями ТЗ.

Першу групу становлять викрадачі, які посягають на ТЗ невеликих цінovих категорій (1-ї чи 2-ї). Зазвичай це підлітки (групи підлітків) із неблагополучних родин та молоді чоловіки, які не мають постійного місця роботи (не навчаються); вони незаконно заволодівають ТЗ з корисливих мотивів із метою продажу його окремих агрегатів і частин. Попередньо вони вивчають попит на ті чи інші агрегати й частини автомобілів певних марок. Розбирання викрадених ТЗ на окремі запчастини відбувається в гаражах, сараях із подальшим продажем на автомобільних ринках (іноді в іншому місті). Такий вид кримінальних правопорушень може набувати характеру промислу (стає постійним чи додатковим джерелом доходів). Підлітки іноді викрадають мопеди (моторолери, скутери, мотоцикли) та автомобілі, які випадково опинилися в полі їхнього зору, з метою катання, а потім кидають їх через певний час. Як правило, вони викрадають їх у тому самому місті або районі, де самі проживають.

Другу групу становлять викрадачі, які посягають на ТЗ великої та особливо великої цінovої категорії (3-ї і 4-ї) з метою їх подальшого перепродажу за кордон (наприклад, у країни, які колись входили до складу СРСР, або країни східної Європи). Такі автомобілі можуть викрадати й на замовлення конкретних осіб, які планують після переобладнання (перекрашування, спорядження підробленими номерами та кодами, документами) використовувати їх в Україні. Такі злочини вчиняються, як правило, групою осіб - мешканців суміжних областей («гастролерів»). Вони приїжджають

до великого міста, орендують житло на декілька місяців, упродовж яких займаються пошуком та викраденням досить популярних і дорогих автомобілів, які негайно збувають в іншому регіоні або вивозять за кордон. Попередньо на викрадених автомобілях (їх окремих вузлах та агрегатах) знищують їхні ідентифікаційні номери (коди) і споряджають підробленими номерами й документами.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що розглянуті елементи механізму незаконних заволодінь транспортними засобами перебувають у закономірному зв'язку та утворюють необхідну інформаційну базу для висування версій і визначення необхідних для їх перевірки слідчо-розшукових дій у кожному конкретному кримінальному провадженні.

Література

1. Коржанський М.Й., Мисливий В.А. Кваліфікація автотранспортних злочинів. Київ : Юрінком, 1996. 80 с.
2. Мисливий В.А. Транспортний засіб як предмет злочинів проти безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 188-194.
3. Дудоров О.О. Незаконне заволодіння транспортним засобом: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 307-315. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2020/82.pdf (дата звернення: 20.06.2022).
4. Христов О.Л. Протидія незаконним заволодінням транспортними засобами: криміналістичний аспект : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 148 с.
5. Іванов Ю.Ф. Незаконне заволодіння транспортним засобом: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти : практичний посібник. Київ : Вид. Паливода А.В., 2008. 108 с.
6. Петров С.Є. Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 19 с.
7. Галич П.О. Крадіжка чи угон? Проблеми кваліфікації злочинів, пов'язаних із незаконним заволодінням мопедів. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/122073> (дата звернення: 20.06.2022).
8. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду України щодо кваліфікації незаконного заволодіння несправним моторолером (рішення у справі № 702/1295/15-к, провадження № 51-5946км18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83749710>.

9. Вісник державної фіскальної служби України. 2019. № 8Д. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uk/issue?year=2019> (дата звернення: 20.06.2022).

10. Названы самые угоняемые автомобили в Украине. Рейтинг. URL: <http://autoconsulting.ua/article.php?sid=42226> (дата звернення: 20.06.2022).

*Ракович М. М.,
аспірант кафедри кримінального процесу
факультету підготовки фахівців для органів
досудового розслідування
Одеського державного університету внутрішніх
справ*